

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1968

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.— **Ἡ «Δυναστεία τῶν Λεόντων» ἐν Μυκῆναις, ὑπὸ Σπ. Μαρινάτου** *.

Ἐντὸς τοῦ στενοῦ περιθωρίου τῶν ἀνακοινώσεων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν προσπαθοῦμεν, ὡς εἰκόσ, πάντες νὰ παρουσιάζωμεν μόνον εὐσύνοπτα θέματα. Ἐν τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ σημερινόν, τὸ ὁποῖον βασίζεται εἰς χαρακτηριστικὰς τινὰς λεπτομερείας τῶν χρυσῶν προσωπίδων τῶν Μυκηνῶν. Ἐν τῇ πραγματικότητι ὁμως ἀποτελεῖ μέρος εὐρύτερων μελετῶν ὡς πρὸς τὸν φυλετικὸν χαρακτήρα καὶ τὸ λοιπὸν πρόβλημα τῆς εἰσβολῆς τῶν πρώτων «Ἑλληνικῶν» φύλων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὡς ἐνώπιον τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Μυκηνολογίας κατ' Αὐγουστον τοῦ λήξαντος ἔτους ἐν Ρώμῃ ἀνεπτύξαμεν, πιστεύομεν ὅτι ἡ εἰσβολὴ αὕτη ἐσημειώθη τὸ πρῶτον περίξ τοῦ 1600 π. Χ. Ὀλιγάριθμοι, ἀλλὰ καλῶς ὀργανωμένα ὀμάδες ἐπαγγελματικῶν πολεμιστῶν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κατέλαβον ὀλίγα ὄχρῶα μέρη. Παῖσαι ἢ τοῦλάχιστον τινὲς τῶν ὀμάδων τούτων ἐκέκτηντο καὶ τὴν πρόσφατον ἐπαναστατικὴν μηχανήν, τὸ πολεμικὸν ἄρμα. Οἱ εἰσβολεῖς κατεῖχον ἐξημερωμένην γενεὰν μικροσώμων δασυτρίχων καὶ δυσειδῶν ἵππων, γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Przewalski. Ἐκάστη τῶν ὀμάδων τούτων τῆς πολεμικῆς ἀριστοκρατίας εἶχε μερικὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ἐπὶ τῇ βίᾳ τούτων ὀνομάζομεν τοὺς ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν Δυτικὴν Πελοπόννησον Δυναστείαν τῶν Γλαυκῶν, τοὺς ἐγκατασταθέντας ἐν Μυκῆναις Δυναστείαν τῶν Λεόντων.

Αἱ χρυσαῖ προσωπίδες τῶν Μυκηνῶν, πέντε ἐν συνόλῳ, ἃς ἀνεκάλυψεν ὁ Σλήμαν ἐπὶ τῶν προσώπων τῶν βασιλικῶν νεκρῶν, μιμοῦνται κατὰ δύναμιν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀποθανόντων. Ἡ τέχνη εἶναι εἰσέτι λίαν πρωτόγονος, τὰ ἔργα ὁμως ἐκεῖνα εἶναι σπουδαιότατα ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς

---

* SP. MARINATOS, *Die Dynastie der Löwen in Mykenai*.

ἀπόψεως. Ἀποτελοῦσι τὴν παλαιοτάτην προσπάθειαν προσωπογραφίας ἐπὶ Εὐρωπαϊκοῦ ἑδάφους καὶ ἔτυχον διὰ τοῦτο πολλῶν πραγματειῶν. Εἰδικὴν ἀνθρωπολογικὴν μελέτην συνεισέφερον ὁ καθηγητὴς Eugen Fischer εἰς τὸ μνημειῶδες βιβλίον τοῦ Georg Karo περὶ τῶν βασιλικῶν λάκκων τῶν Μυκηνῶν. (*Anthropologische Bemerkungen zu den Masken* ἐν G. Karo, *Schachtgräber von Mykenai* σ. 320 - 331).

Μερικὰ πράγματα προϋποτίθενται ὡς γνωστά, κυριώτατα τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἐν Ἑλλάδι πρωτοφανὲς τοῦτο φαινόμενον τῶν εἰκονιστικῶν τοῦ νεκροῦ προσωπίδων μόνον ἐκ τῆς Αἰγύπτου δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ. Ἐκεῖ ἐπιστεύετο ἀνέκαθεν, ὅτι τὸ σῶμα ἢ τοῦλάχιστον τὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου πρέπει πάσῃ θυσίᾳ νὰ διατηρηθῶσιν, διότι οὕτω μόνον εἶναι δυνατόν νὰ διατηρηθῆ τὸ κᾶ, ἢ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ. Πρὸς τοῦτο κατὰ μὲν τὸ Ἀρχαῖον Βασίλειον ἐποιήθησαν οἱ θαυμάσιοι εἰκονιστικοὶ ἀνδριάντες Φαραῶνων καὶ προκρίτων. Κατὰ δὲ τὸ Μεσαῖον Βασίλειον (ὅπερ καὶ ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 2000 π. Χ. καὶ κατόπιν) ἐπιζητεῖται ἡ τελειοποίησις τῆς μουμοποιήσεως, ἐκ παραλλήλου δὲ τίθεται προσωπίς ἐπὶ τῆς μουμίας, μμουμένη τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ ὅσον τὸ δυνατόν πιστότερον. Ἡ προσωπίς εἶναι ἐκ χαρτονίου ζωγραφιστοῦ, ἐκ γύψου, ἐκ ξύλου καί, ἐπὶ σπουδαίων προσωπικότητων, ἐκ χρυσοῦ. Ἡ προσωπίς εἰκονίζει κατ' ἐνώπιον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι περικεκομμένον ἀποτόμως ὀπισθεν τῶν ὠτων καὶ ἐφηρμοσμένον ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον περιέζωνε στενωῶς ὀλόκληρον τὴν μουμίαν. ("Ὅρα μίαν τοιαύτην μουμίαν τῆς 11ης δυναστείας παρὰ Hayes, *The Scepter of Egypt* 1, 304).

Τῆς κατηγορίας ἀκριβῶς ταύτης εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐξ εὐτελοῦς χρυσοῦ (ἠλέκτρον) προσωπίς τοῦ περιβόλου Β τῶν Μυκηνῶν (τάφος Β III), ἣτις ὡς ἔκτον παράδειγμα προσετέθη εἰς τὰς πέντε προσωπίδας τῶν τάφων τοῦ περιβόλου Α τῶν ὑπὸ τοῦ Schliemann ἀνασκαφέντων. Εἰς τὴν προσωπίδα ταύτην (πίναξ I, 1 ἐνταῦθα) ἡ προσωπίς εἶναι περικεκομμένη στενωῶς περὶ τὸ πρόσωπον. Ἀνά δύο ὀπαὶ ὀπισθεν τῶν ὠτων ἐχρησίσμευον πρὸς στερέωσιν ἐπὶ τῆς μουμίας.

Δύο ἐκ τῶν πέντε προσωπίδων (τάφος Α IV) τῆς ἀνασκαφῆς Schliemann παρουσιάζουσι στενὴν συγγένειαν καὶ μεταξύ των (ἴσως πρόκειται περὶ διδύμων!) καὶ πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν τοῦ τάφου Β III. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα εἶναι στενωῶς περικεκομμένα (πάντως μετὰ μικροῦ περιχειλώματος ἐνταῦθα, πίν. I, 2, ἐνθα εἰκονίζεται ἡ μία ἐκ τῶν δύο πανομοιότυπων προσωπίδων). Καὶ οἱ τρεῖς νεκροὶ ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον. Οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν εἰκονίζονται κλειστοί, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀλλ' εἶναι χαρακτηριστικῶς στενοί, μὲ ἀνοιγμα παριστώμενον ὡς ἀπλῆ σχισμὴ (ὑπερβολικῶς βεβαίως

καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ εἰς πλῆθος ἄλλων ὁμοίων παραδειγμάτων). Τὸν τύπον τοῦτον ὀνομάζομεν αὐλώπας, ἐκ τοῦ Ὀμηρικοῦ ἐπιθέτου αὐλῶπις (τρυφάλεια). Εἶναι κοινότατος, ἀπαντῶν ἤδη ἀπὸ τῆς Νεολιθικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην. Κατὰ Fischer τὸ στενὸν ἀνοιγμα τῶν ὀφθαλμῶν ἐν Εὐρώπῃ εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς Φαλικῆς οἰκογενείας. (Karo, Schachtgräber 325: enge Augenspalten kommen auf europäischem Boden charakteristisch bei der fälischen Rasse vor). Ἐτερον χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι καὶ τῶν τριῶν προσωπιδῶν οἱ νεκροὶ ἀνήκον εἰς τὸν τύπον τῶν ἠνωμένων ὀφρῶν, ὅστις σήμερον λέγεται σμικτοφρούδης. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαία, διότι παρ' ἀρχαίοις ὁ τύπος οὗτος ἐκαλεῖτο μίξοφρος ἢ σύνοφρος. (Ὁ Fischer ἀναφέρει τὸ πρᾶγμα καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν ἀνθρωπολόγον F. v. Luschan, ὅστις ἔκαμε τὴν παρατήρησιν, ὅτι οἱ μίξοφρους εἶναι ἰδιαιτέρως συχνοὶ ἐν Κρήτῃ, ἔνθα εἰς τινὰς ἐπαρχίας ἀποτελοῦσι τὸ 48, 50 καὶ 60% ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο εἶναι ἴδιον τῶν Περσῶν, Ἀρμενίων καὶ Ταχταντζι σήμερον, καταγόμενον προφανῶς ἐκ τῆς Χετταϊκῆς ὁμοεθνίας. Γερμανιστὶ οἱ μίξοφρους καλοῦνται Räzel, τοῦλάχιστον κατὰ Goethe. Εἶναι ἐν Γερμανίᾳ σπανιώτατοι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ ἀτόμων Ἑβραϊκῆς καταγωγῆς. (Ὅρα Karo ἔ. ἀ. 325).

Ἐπολείπονται νῦν αἱ ἕτεροι τρεῖς προσωπίδες, αἱ καὶ σπουδαιότεραι δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα, διότι εἶναι κάλλιστα καὶ ὀγκωδέσταται καὶ διότι, ὡς πρόκειται νὰ δευχθῆ κατωτέρω, ἠθελήμενος προσπαθοῦσι νὰ ἀποδώσῃ καὶ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν βασιλέα τῶν ζῶων, τὸν λέοντα. Ἡ μία ἐκ τῶν προσωπιδῶν τούτων ἀνήκει εἰς τὸν τάφον A IV, ὅστις περιεῖχε καὶ τοὺς «διδύμους», αἱ δ' ἄλλαι δύο ἀνήκουν εἰς τὸν τάφον A V, τὸν νομισθέντα ὡς τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος ὑπὸ τοῦ Σλήμαν. Περὶ τῶν δύο τελευταίων τούτων προσωπιδῶν παρατηρεῖ ὁ Fischer (ἔ. ἀ. 321): «... Δύο προσωπίδες, ἔνθα ὁ καλλιτέχνης μετὰ πλήρους βεβαιότητος ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὸ ὀρισμένον πρόσωπον ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν δυνατοτήτων του καὶ τῶν ὑποχρεώσεών του».

Εἰς τὰς μνημονευθείσας τρεῖς ἀξιολογώτερας προσωπίδας παρατηροῦμεν ἐν χαρακτηριστικὸν φαινόμενον: Ἡ προσωπίς ἐκάστη δὲν ἀποδίδει μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ περίξ αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ εὐρὸν περιθώριον. Δεδομένης τῆς ἀξίας τοῦ ἀκρῶς πολυτίμου μετάλλου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι τὸ πρόσθετον ποσὸν τοῦ χρυσοῦ φύλλου ἀφῆθη ἐκεῖ ἀσκόπως. Πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ ἐκπληροῖ σπουδαῖον προορισμόν, τὸν ὁποῖον δὲν εἴχομεν προσέξει μέχρι τῆς στιγμῆς.

Ἀφήνομεν κατὰ μέρος τὴν μίαν ἐκ τῶν τριῶν τούτων προσωπιδῶν (Karo ἀρ. 623, ἐκ τοῦ τάφου A IV) καὶ διότι διετηρήθη ἐν μεγάλῃ παραμορφώσει καὶ

διότι αἱ ἄλλαι δύο ἀρχοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν μας. Ἐξ ἐξετάσωμεν πρῶτην τὴν μεγάλην καὶ βαρεῖαν προσοπίδα τοῦ στρογγυλοπροσώπου «βρόωπος» ἐκ τοῦ τάφου A IV (πίν. I, 3 II, 1). Ὁ Fischer ἀφιέρωσε καὶ εἰς αὐτὴν (ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας) μερικὰς δεξιὰς παρατηρήσεις, διότι οὐδὲν ἐκ τῶν περιέργων χαρακτηριστικῶν διέφυγεν αὐτόν, ἂν καὶ δὲν ἔδοκίμασε νὰ ἀνεύρη ἐξηγήσεις. (Karo, Schachtgräber κλπ. σ. 322 ἐξ.). Παρατηρεῖ κατὰ πρῶτον, ὅτι ὁ νεκρὸς εἰκονίζετο φέρον μύστακα. Ἐχει ἀσφαλῶς δίκαιον, ἂν καὶ μόνον τὸ περιγράμμα τοῦ μύστακος ἐχαράχθη, χωρὶς νὰ γίνῃ δήλωσις τριχῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὴν ἐπομένην προσοπίδα. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν, ὅτι καὶ τὸ χρυσοῦν περιθώριον περὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸν λαμὸν σημαίνει γενειάδα.

Περαιτέρω παρατηρεῖ ὁ Fischer, ὅτι τὸ ἀριστερὸν οὖς τοῦ νεκροῦ (ἐν τῇ πραγματικότητι ἀμφοτέρω, πάντως ὅμως τὸ ἀριστερὸν κάπως περισσότερον) «εὐρίσκειται πολὺ ὑψηλά, ὁ μέγας αὐτοῦ ἄξων εἶναι εἰς τὸ ἄνω μέρος κεκλιμένος πρὸς τὰ ἔμπρὸς σχεδὸν 45 μοίρας, καὶ τέλος διπλῆ γραμμὴ δίκην κρίκου παριστᾷ τὴν δυσαναλόγως μεγάλην περιφέρειαν τοῦ περυγίου τοῦ ὠτός». Αἱ εἰκόνες πίν. I, 3 καὶ II, 1 ἐνταῦθα (εἰλημμένα ἐκ τῶν δύο σχετικῶν πινάκων τοῦ βιβλίου τοῦ Karo) δεικνύουν σαφῶς καὶ τὰ περίεργα ὄντως ὅσα ταῦτα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν τῆς περιγραφῆς τοῦ Fischer. Ὑπολείπεται νὰ προστεθῇ ὅτι εἰς πάσας ἀνεξαιρέτως τὰς ὑπολοίπους προσοπίδας μία ὀριζοντία γραμμὴ διερχομένη διὰ τοῦ κέντρου τῶν ὀφθαλμῶν διχοτομεῖ καὶ τὰ ὄτα. Μόνον εἰς τὴν παρούσαν προσοπίδα τὰ ὄτα κεῖνται ἄνω τῆς γραμμῆς ταύτης καὶ εἶναι συγχρόνως καὶ λοξά. Σύμπτωσις λοιπὸν ἢ ἀδεξιότης ἀποκλείεται. Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τῶν ὠτων εἶναι ἠθελημένη. Τὴν ἐρμηνεῖαν θὰ μᾶς δώσῃ τὸ χρυσοῦν ρυτὸν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου A IV, τὸ ὁποῖον παριστᾷ λεοντοκεφαλὴν (πίν. I, 4). Ὁ παρὼν νεκρὸς λοιπὸν παρίσταται μὲ ὄτα λέοντος. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον παρεστάθησαν καὶ ἰδιόσημα καὶ λοξὰ καὶ εἰς θέσιν μὴ προσιδιάζουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ἐν λόγῳ χρυσοῦν ρυτὸν δεικνύει ἐπιπροσθέτως καὶ τὸ περὶ τὴν κεφαλὴν τμήμα τῆς χείτης (πίν. I, 4). Περὶ τούτου θὰ ὀμιλήσωμεν εὐθὺς ἀμέσως προκειμένου περὶ τῆς τελευταίας ἀπομενούσης προσοπίδος. Σημειοῦμεν μόνον, ὅτι τώρα εἶναι περισσότερον καταληπτὴ ἢ πλάνη τοῦ Σλήμαν, ὅστις καὶ τὸ ρυτὸν εἶχε χαρακτηρίσει ὡς προσοπίδα. Παραμορφωμένον, ὡς εὐρέθη τότε, (Schliemann, Mykenae <1878> σ. 244 ἀρ. 326), ἔφερε χαρακτηριστικά, ἦτοι ὄτα καὶ γενειάδα, κοινὰ εἰς δύο πραγματικὰς προσοπίδας.

Ἡ τελευταία προσοπίς (τάφος A IV) εἶναι ὁ περίφημος «Ἀγαμέμνων» τοῦ Σλήμαν (πίν. II, 3). Ὁ νεκρὸς φέρει ἐνταῦθα τὰ ὄτα κανονικῶς ἀνθρώπινα, εἶναι γενικῶς ἢ κάλλιστα ἐξεργασμένη προσοπίς, φέρει δ' ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐπιμελεστέ-

ραν τὴν δήλωσιν καὶ τοῦ μύστακος καὶ τοῦ γενείου. Ἐνταῦθα δηλαδὴ εἰκονίζονται ταῦτα οὐχὶ μόνον ἐν περιγράμματι, ὡς εἰς τὴν προσωπίδα τοῦ «βόωπος» πίν. Π, 1, ἀλλὰ προσδηλοῦνται καὶ αἱ τρίχες. Τοῦτο ὅμως γεννᾷ ἀκριβῶς περαιτέρω ἐνδιαφέροντα προβλήματα, διότι ἐπιτρέπει παρατηρήσεις καὶ ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς κουρᾶς. Ὁ Fischer μετὰ τῆς συνήθους αὐτῶ λεπτολογίας παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς (Karo, Schachtgr. 326): «Οὐχὶ εἰς τὴν καθαρῶς ἀνθρωπολογικὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐθνολογικὴν ἐξέτασιν ἀνήκει ἢ διερεύνησις τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν τὰς ἀγενεῖους προσωπίδας, ἀκόμη δ' ἀσφαλέστερον τὰς φερούσας μύστακα, ὡς παριστανούσας ἄνδρας ἐξυρημένους κατὰ τὸν πώγωνα καὶ τὰς παρειάς. Γνωρίζομεν ἀπὸ πολλοὺς προῖστορικοὺς πολιτισμοὺς ὄργανα θεωρούμενα ὡς ξυρά. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἄκρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ κουρὰ ἐπὶ τῆς προσωπίδος μὲ τὰς παραγναθίδας (δηλ. τοῦ «Ἀγαμέμνωνος»). Ὅριον τῶν τριχῶν, ὡς τὸ ἀποδίδει ἡ γενειὰς αὕτη, δὲν ὑπάρχει ἐκ φύσεως. Εἶναι τεχνητῶς ἐξυρημέναι αἱ παρειαὶ μέχρι μιᾶς λωρίδος πρὸ τῶν ὠτων, ὅπου ἡ γενειὰς ἀρχίζει μὲ ἐντελῶς ἀπότομα ὄρια καὶ ἀκολούθως καλύπτει μόνον τὴν περιφέρειαν τῆς σιαγόνας καὶ καταλήγει ἐμπρὸς κατὰ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς σιαγόνας καὶ τοῦ πώγωνος. Ὁλόκληρον τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ πώγωνος εἶναι ἐξυρημένον, μόνον εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ἔχει ἀφεθῆ ὁ λεγόμενος κώνωψ (Mücke) ἢ μυῖα (Fliege), δεξιὰ δὲ καὶ ἀριστερὰ κατὰ τὰς γωνίας τοῦ στόματος λεπτὴ λωρὶς τριχῶν διευθύνεται πρὸς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ μύστακος. Τὰ ἄκρα τοῦ μύστακος συστρέφονται προφανῶς εἰς αἰχμηρὰν κατάληξιν διευθυνομένην πρὸς τὰ ἄνω . . . Τὴν ἰδιάζουσαν κουρὰν τῆς στεφάνης τριχῶν περὶ τὰ ἄκρα τοῦ πώγωνος ἀπὸ ὧτος εἰς οὓς καλοῦσι «Fräse» . . .».

Τὰς ἀπόψεις τοῦ Fischer συνεμερίζετο καὶ ὁ Karo, δι' ὃ ὀνομάζει τὴν κόμμωσιν τοῦ «Ἀγαμέμνωνος» merkwürdige Barttracht. (ἔ. ἀ. 329). Ἐγώ, ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπάρχουσιν ἐκ φύσεως ἄνδρες ἔχοντες ἀραιὸν τὸ γένειον κατὰ τὸν πώγωνα καὶ τὰς προσθίας παρειάς, διεφώνουν πρὸς τὰ ἀνωτέρω. Ἐν *Archaeologia Homérica* (ἔτος ἐκδόσεως 1967, ἀλλὰ τὸ χειρόγραφον εἶχεν ἀποσταλῆ ἐνωρὶς κατὰ τὸ 1965) ὑποστηρίζω εἰσέτι, ὅτι πρόκειται περὶ φυσικῆς καταστάσεως τοῦ γενείου καὶ τοῦ πώγωνος. (*Archaeologia Homérica*, herausg. von F. Matz und H. G. Buchholz, Vanden-Hoeck & Ruprecht, Göttingen 1967, 1, τεῦχος A und B, (Kleidung-Haar und Barttracht) σελ. Β 25). Ἴσως πολλοὶ θὰ παραμείνωσιν εἰς τὴν πεποίθησιν ταύτην, διότι ὄντως βλέπομεν καθημερινῶς τὸ φαινόμενον τοῦτο, κυρίως ἐπὶ ἱερέων καὶ μοναχῶν. Ἔτι σημαντικώτερον εἶναι, ὅτι ἡ Βυζαντινὴ τέχνη παριστᾷ συχνάκις καὶ τὴν ὑπερτρίχωσιν τοῦ προσώπου, καὶ τὴν κανονικὴν τρίχωσιν, ἀλλὰ καὶ

τὴν ἀραιοτέραν. Ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Πανσελήνου παρατηροῦμεν λ.χ. ὅτι ὁ Ἅγιος Νεῖλος φέρει ὑπερτρίχωσιν τοῦ προσώπου, ὁ Ἅγιος Θεόδωρος κανονικὴν γενειάδα (πίν. III, 1) καὶ ὁ Ἅγιος Ἐφραῖμ παρουσιάζει καταπληκτικὴν ἀναλογίαν (πίν. III, 2) πρὸς τὸν «Ἀγαμέμνονα». Τὴν τοιαύτην δὲ κόμμωσιν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι καὶ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν Ἄνατολὴν. Ἡ εἰκὼν (πίν. II, 2) παριστᾷ θεὸν ἐκ τῆς διὰ πλίνθων διακοσμῆσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Schuschiniak εἰς τὰ Σοῦσα. (v. der Osten, Welt der Perser πίν. 42). Φαίνεται προφανές, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο κατήντησεν ἐπιτήδευσις (manierismus) εἰς τὴν τέχνην πολλῶν περιόδων.

Μία ἐκ τῶν παραλλαγῶν τῆς κομμώσεως ταύτης εἶναι ἡ τῶν «παραγναθίδων», τυπικῶν μὲν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τῆς Βικτωριανῆς ἐποχῆς, διατηρουμένων δὲ σποραδικῶς καὶ σήμερον. Τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς διάδοσιν δεικνύει τὸ ἀκόλουθον γεγονός: Εἰς τὸ Ἀνθρωπολογικὸν Ἰνστιτούτον τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης ὑπάρχει σειρὰ φωτογραφιῶν ἐξ αἰχμαλώτων τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-18). Αἱ φωτογραφίαι ἐλήφθησαν πρὸς ἀνθρωπολογικὰς μελέτας ὑπὸ τοῦ τότε διευθυντοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου καθηγητοῦ Weniger. (Εἰς τὸν νῦν διευθυντὴν τοῦ ἀνωτέρω Ἰνστιτούτου καὶ συνεργάτην μου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς Πύλου, καθηγητὴν κ. E. Breitingger, ὀφείλω τὴν γνῶσιν περὶ τῆς ἀνωτέρω συλλογῆς καὶ τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως μελετήσω ταύτην. Ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς θεομὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τοῦτον). Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει καὶ ἡ φωτογραφία τυπικοῦ Τατάρου τῆς Σιβηρίας (πίν. III, 3), ὁ ὁποῖος ἐκαλλιέργει γενειάδα καταπληκτικῶς ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ «Ἀγαμέμνονος». Θὰ ἦτο ἄκρως ἐνδιαφέρον, ἂν καὶ οὗτος καὶ ἄλλοι ὅμοιοί του ἠρωτῶντο διατί ἐφαρμόζουσιν τὸ πολὺπλοκον ἐκεῖνο ξύρισμα καὶ ἂν γνωρίζουν τί σημαίνει.

Πράγματι, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ δύσκολος διατήρησις τῆς τοιαύτης κουρᾶς ἀποτελεῖ συνειδητὴν προσπάθειαν, ὅπως ὁ φέρων ταύτην μιμηθῆ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ λέοντος, τοῦ ὁποίου ἡ ἄκρα χαιτή πλαισιώνει τὸ πρόσωπον καθ' ὅμοιον τρόπον. Τὴν τελειωτικὴν ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος τούτου παρέχουσιν αἱ ἀπεικονίσεις Αἰγυπτίων τινῶν Φαραῶνων ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Ὑκσῶς. Εἰς τὰς ἀπαιδεύτους καὶ ρωμαλέας ἐκείνας ψυχὰς ἔπρεπεν ὁ Φαραὼ νὰ ἐμφανίζεται ὡς λέων (ὡς καὶ πρὶν συνήθιζε νὰ ἐμφανίζεται ὡς ταῦρος). Μία ἀπὸ τὰς καλύτερον διατηρουμένας ἀπεικονίσεις εἶναι ἡ Σφίγξ Ἀμενεματ τοῦ Γ' (πίν. II, 4). Ἐδῶ βλέπομεν τὰ λεόντεια ὄτα, τὰ ὁποῖα καθιστῶσι καταληπτοτέραν τὴν προσωπίδα τοῦ τάφου A IV καὶ τὰ περὶ τὸ πρόσωπον γένηα, τὰ ὁποῖα ἐξημενεύουν τὸν «Ἀγαμέμνονα» τοῦ τάφου A V τῶν Μυκηνῶν.

Εἰς προγενεστέρας μελέτας μου ἐτόνισα τὴν γνώμην, ὅτι οἱ ταφέντες εἰς

τοὺς βασιλικοὺς λάκκους τῶν Μυκηνῶν εἶχον ἔλθει εἰς συνάφειαν πρὸς τοὺς Ὑκσῶς καὶ τὴν σύγχρονον Αἴγυπτον. Τὸ αὐτὸ ὑπεστήριζαν καὶ ἄλλοι. Νῦν ἔχομεν μίαν ἀπόδειξιν ἐπὶ πλέον. Οἱ προσιμώτατοι ἐκεῖνοι δυνάσται τῶν Μυκηνῶν ἠγάπων νὰ ἐμφανίζωνται ὡς λέοντες καὶ ὡς τοιοῦτοι ἠθέλησαν νὰ ταφῶσιν. Ἴσως τὴν ἰδέαν ἔσχον ἐξ Αἰγύπτου. Ἀκόμη καὶ πολὺ βραδύτερον ἐκεῖ Ραμεσσής ὁ Β΄ εἶχεν ἐξημερωμένον λέοντα, συμβολίζοντα τὴν παρουσίαν τῆς μεγαλειότητός του καὶ συνοδεύοντα τοῦτον παντοῦ, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς μάχας.

Βεβαίως δὲν εἶναι ἀναγκαῖον, ἀλλ' εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι ὁ λέων ἀπετέλεσεν οὕτω συνεχῆ παραδόσιν ἐντὸς τῶν βασιλικῶν γενῶν. Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων ἐν Μυκῆναις ἀποτελεῖ τόσον διαδομένον ἐραλδικὸν σύμβολον, ὥστε δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἔχει ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὰ γένη τῶν Βασιλικῶν λάκκων. Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὁ Λέων εἶναι ὄνομα ἢ συνθετικὸν ὄνόματος ἢ ἐπωνυμία πλείστων βασιλέων εἰς πᾶσαν ἐποχὴν. Αἱ χρυσαὶ προσωπίδες τῶν Μυκηνῶν ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ φαινομένου ἐπὶ Εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die fünf Goldmasken aus dem Gräberrund A von Mykenai, zu denen eine sechste aus dem Grabe B III des zweiten Gräberrundes hinzugefügt worden ist, sind oft als die ältesten Porträtversuche auf europäischem Boden behandelt worden. Eugen Fischer hatte schon einen guten Beitrag in Karo's Schachtgräber v. Mykenai geliefert. Fischer hatte mit Scharfsinn einige Eigentümlichkeiten auf den Masken festgestellt, die aber lange Jahre ohne Erklärung blieben. Hier wird die Erklärung gegeben, dass diese besonderen Merkmale als ein bewusster Versuch zu verstehen sind, um die Verstorbenen mit Löwenzügen zu versehen.

Die bedeutendsten dieser Merkmale sind die Ohren an der Maske mit «Glotzaugen» aus dem Grabe A, IV und die Frisur des «Agamemnon» aus A, V. Im ersten Falle liegen die Ohren bewusst oberhalb der Augenlinie und sind schief und mit eigentümlichem Rand wiedergegeben. Ein Vergleich mit dem goldenen Löwenkopfrhyton aus demselben Grabe (das Schliemann charakteristischerweise als Maske beschrieben hatte) verdeutlicht den Zweck des Künstlers bei der Anfertigung der Maske mit Glotzaugen.

Noch mehr charakteristisch ist die Maske des «Agamemnon».

Fischer hat treffend die eigentümliche Rasur des «Agamemnon» beschrieben: Eine solche Haargrenze, wie sie dieser Bart hat, gibt es von Natur aus nicht. Künstlich ausrasiert sind die Backen bis auf einen Streifen vor dem Ohr, wo der Bart mit einer ganz scharfen Grenze beginnt und dann nur den Kieferrand deckt und vorn an der Unterseite des Kiefers und Kinns entlang läuft . . . Die eigentümliche Tracht eines nur als Haarkranz am Kinnrand entlang von Ohr zu Ohr stehenden Bartstreifens nennt man Fräse. «Meist oder wenigstens in manchen Ländern umfasst die Fräse auch die Vorderseite des Kinns . . .».

Nun ist es zu betönen, dass eine solche eigentümliche und, besonders bei den damaligen Rasurmitteln recht mühevoll Frisur sicher einen bestimmten Zweck hatte. Man kann sich nicht vorstellen (wie ich vorher annahm), dass die genannte Frisur von Natur aus bei manchen Individuen vorkommt. Die Darstellungen einiger Pharaonen aus der Hyksoszeit erklären beides endgültig: die schiefen Ohren und auch die eigentümliche Rasur, die die Mähne des Löwen nachahmen soll. Ähnliche Frisuren waren nicht selten in klassischer, byzantinischer und späterer Zeit, die mehr oder weniger manieristisch wiedergegeben wurden. Selbst die Tataren von Siberien lieben bis heute die «Löwenfrisur», obwohl sie sehr wahrscheinlich den Tatbestand nicht mehr verstehen.

Dass die Könige den Löwen gerne nachzuahmen bestrebten, versteht sich von selbst. Vielleicht ist damit die Sitte verbunden, Namen oder Spitznamen den Königen zu geben, die mit dem Löwen zu tun haben. Der Name Leon ist sehr häufig zwischen den byzantinischen Imperatoren. Die Goldmasken von Mykenai erscheinen als die ältesten Zeugen dieser Bestrebung auf europäischem Boden und noch älter ist die Sitte in Ägypten.